

ԳԼՇՈՐԵՆՆ ՍԵՐՈՒՆԴ

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՏԱՐՍԱԹԻՃ

(12809 - 13319)

Գլածորի իշխանագույն աշակերտներէն է Ստեփանոս Տարսայի՞՞՞ որդի Օրբէյեան Ջալայի եւ Գոնցայի: Ծնած է ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին ենթադրաբար:

Իր նախնական կրթութեան մասին Ակնեքոյի Պօղոս Վարդապետի յիշատակարանէն կ'առնենք քսնի մը տող: «Եւս առաւել աղայեմ յիշել աղայթիք զսուրբ եւ զերանաշնորհ րարունին զՍարգիս, զգաստիրակ եւ զսնուցիչ տեառն Ստեփաննոսի, որ ի մանկութենէ մինչ ի յարրուն հասակի, մեծաւ քանի եւ աշխատութեամբ վաստակեալ, ի սնունդ տիրապէս, եւ յուսումն, եւ ի հրահանգս հոգեւոր եւ մարմնաւոր»:

Հետագային բարձրագոյն ուսմանց ընթացքը կատարած է Գլածորի մէջ, Եսայի Վարդապետի մօտ՝ դարձեալ ըստ վկայութեան Պօղոս Վարդապետի: Ան կը յիշէ Ստեփաննոս, 1314ին, երբ զեռ քահանայ էր ան, եւ հանդերձաւ էր ստանալու վարդապետական իշխանութիւն եւ նպիսկոպոսական աստիճան: Ահաւասիկ մաս մը Պօղոսի յիշատակարանէն: «Եւ ընդ հովանեաւ ամենազաւր արդյն Յիսուսի գրեցի զսուրբ Աւետարանս իմով ձեռամբ ... հրամանաւ եւ ծախիք մեծագործ եւ իշխանաշուք լուսարոյրոց մանկան Տարսայի՞՞՞ կոչեցեալ, իսկ ի շնորհս Հոգւոյն Սրբոյ Ստեփաննոս անուանեալ, որ է ըստ հայրենի նախնաց՝ յազգէ եւ ի շառաւիղէ մրպիւխանց. իսկ ըստ մայրենաց սերեալ յազգէ մեծ ամիրսպասարարին Զաքարէի, իսկ յորովայնէ մարտիրոսեալ Աստուծոյ, տունեալ գանձն ի կրթութիւն գրոց, եւ աստուածային աւրինացն եւ պատուիրանացն հլու եւ հպատակ, նաեւ յիմաստասիրական արհեստս յոյով ժամանակս զեգերեալ ընդ թեւաթ խնամոց սուրբ եւ երանաշնորհ րարունապետին եւ տիեզերաբարոց Վարդապետին Եսայայայ. նաեւ աստիճանի սարկաւազութեան եւ քահանայութեան արժանացեալ. եւ հանդերձեալ է՝ կոչմամբ եւ ընտրու-

թեամբ Սուրբ Հոգւոյն, ելանել ի պատիւ եւ յաստիճան վարդապետութեան եւ եպիսկոպոսութեան տանս Սիւնեաց»:

Տասնեակ մը տարիներ յետոյ, 1323ին, ան արդէն իսկ արքեպիսկոպոս է, Նչեցի Եսայի Վարդապետի վկայութեամբ, որ ահաւասիկ. «ամենամարտի տէր Ստեփաննոս՝ մականուն Տարսայի՞՞՞, որ է եւ նա մեր որդի ի բանէ ծնեալ, մանուկ տիաւթ առեալ զաստիճան արհեպիսկոպոսութեան»:

Ո՞տ տասնամեակ մը եւս կ'անցնի, եւ 1331ին Ստեփաննոս կը ստանայ թանկագին Աւետարան մը, որուն մասնակի յիշատակարանին մէջ կը կարդանք. «Աւետարանս ի ձեռն ուրումն երբ յաշխարհէն Հայոց, գրեալ ոսկեզաւծ որակաւ ի Դրազարկն, ձեռամբ Թորոս փիլիսոփայի, զոր տեսեալ տեառն Ստեփաննոսի, հզաւր եւ իմաստուն գիտնականի, վարժեալ ի վարժարանի Վարժապետին Եսայեայ՝ տիեզերաքարոց լուսաւորչին. որդի իշխանաց իշխանին՝ քաջ սպառազէն մենամարտիկ զինաւորի Ջալային, թողն մեծ աթարակին Հայոց եւ Վրաց՝ վեհ Տարսայի՞՞՞ին, տէր եւ վերատեսչ, զհոնից եւ զյուխ արհի երեց աթոռոյս Սիւնեաց՝ Տաթեւոյ եւ Նորավանհից եւ Յախաջքարոյ, պետ երկրտասան գաւառաց, ուրախ եղել իրրեւ ընծայ ի վերուստ առաքեալ»:

Ապա անմիջապէս կը յաջորդէ, կրճատեալ ձեւով, իր իսկ աւելցուցած յիշատակագրութիւնը: «Եւ արդ ես, նուաստ եղկիլ թշուառացեալս Ստեփաննոս ... աղայեմ զդասդ սրբազանիցս. զպատահողսդ տիեզերաքարոց Աւետարանիս, սրտիմաստ յիշել զգեղադէշ եղրայրն իմ՝ զպարոն Շահնշահ, տաաքի գնեմանն Քրիստոսի ...: Նաեւ յիշել զժնողան իմ, զհայրն իմ զՋալայն եւ զմայրն իմ զամենաւարհեալ Գոնցայն, եւ յերկար կենդանութիւն խնդրել երկուց եղրարց իմոց՝ պարոն էլիկումին եւ Աղբուղային»:

Համաձայն մեզի հասած տեղեկութեանց Ստեփաննոս Տարսայի՞՞՞ եղած է զինարար առաջնորդ մը եւ յսրգուած վարիչ մը, եւ գովեստով յիշուած է իր ժամանակակիցներէն:

Տ Ի Ր Ա Յ Ո Ւ Գ Ր Ի Զ

(1280?-1335?)

Տիրացու Գրիչ ծնած է ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին սկիզբը հաւանաբար: Ան սարկաւագ էր 1311ին, երբ կը ստանայ Ժողովածոյ մը, ըստ յիշատակարանին, գրուած «Հրամանաւ սուրբ երիցս երանեալ նախասարկաւագին Տիրացուն, սպասաւորի եւ հոգեւոր որդեկի սուրբ եւ երանաշնորհ բարունապետի, աստուածախաւս եւ տիեզերալոյս վարդապետի Յսայեայ» (Յուցակ Ձեռ. Մշոյ, էջ 17):

Իբրեւ գրիչ ան մասնակցած է Աստուածաշունչի մը ընդօրինակութեան, 1317ին:

Վեց տարի յետոյ, 1323ին, ան կը գտնուի Գլածոր, որպէս «աշակերտ եւ սպասաւոր բանի» (Յիշատակարանը ԺԳ. Դարի, էջ 163):

Կ Ի Ի Ր Ի Ո Ն Բ Ա Ր Ո Ւ Ն Ա Պ Ե Տ

(1280?-1340?)

Կիրիոն Վարդապետ ծնած է ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին սկիզբը հաւանաբար: Որդին էր Վարդան քահանայի: Նշած է աշակերտ Յսայի Նիցիի, եւ յիշատակուած է իբրեւ «սպասաւոր բանի» 1311-1321 թուականներուն: Այդ ջրբանին օրինակած է քանի մը ձեռագիրներ Գլածորի մէջ: Հետագային ան տեղափոխուած է Վերի Նորավանք եւ եղած է առաջնորդ այդ մեծ մենաստանին եւ բարեունապետ (1329-1333):

Ստեփանոս գրիչ արծանագրած է հետեւեալ տողերը 1329ին. «Վարժապետութեան տանս արեւելեաց մեծարանշնորհ հռետորի Յսայեայ, հօր եւ ուսուցչի վերասացեալ առնս Աստուծոյ սուրբ բարունապետին Կիրիոնի» (Յուցակ Ձեռ. Ս. Յակոբեանց, Բ. Հատոր, 1967, էջ 316):

Իր ուսուցչին մասին Կիրիոն ալ ունի յիշատակութիւն մը, զոր գրած է 1333ին, Վերի Նորավանքի մէջ, «Ի դպրապետութեանս մեծ վարժապետին եւ իմոյ անուսաւոր կենացս լուսաւորի» Յսայեայ» (Յիշատակարանը ԺԳ. Դարի, էջ 267):

Յ Ա Կ Ո Ր Վ Ր Դ. Ք Ա Գ Ո Ր Ը Յ Ի

(1290?-1340?)

Յակոբ Վարդապետ ծնած է ԺԳ. Դարու վերջերը հաւանաբար: Բարձր ուսման փափաքով գացած է Դլածոր, ուր գրչական աշխատանք ալ կատարած է: Ան իր ուսուցչին՝ Յսայիի մասին արծանագրած է հետեւեալ տողերը, 1316ին:

«Ի հրեշտակարանակ մենաստանիս, որ կոչի Գլածոր, զոր համարծակիմ զսա կոչել երկրորդ Աթէնք եւ մայրաքաղաք ամենայն իմաստից . . . ի վարժապետութեանս քաջ հռետորի եւ ամենիմաստ Ֆիլիսաֆայի՝ եռամեծին Յսայեայ, ճշմարիտ պատկերի Աստուծոյ եւ հոգւոյն ներընդունողի, խոհեմ, հեզ եւ արի հոգւոյն, յորում կամք դեզերեալ ի դունսն իմաստից սորա բազումք՝ աշակերտեալ բանին ճշմարտութեան, զոր լուսաւորեալ բացայայտէ զբազում խրթին եւ անյայտ իմաստս ծածկեալս, զոր ի գիրս Հին եւ Նոր Կտակարանաց եւ վարդապետական տառից, որ ի բազում ժամանակաց խցեալ ի հարանց նախնականաց . . . Արդ աղաչեմ զամենեւեան . . . յիշել յողորմութիւն Քրիստոսի զվերոյիշեալ սուրբ վարդապետն, որ զամենեւեան սիրով ժողովէ եւ ծնողաբար խնամէ, մանաւանդ զիմս անարժանութիւն յայսմ օտար եւ նշդհ վայրիս, եւ զմարմնոյ ծնողացն զգութ եւ զխնամ յաւէա յիս ցուցանէ, ոչ միայն բանիւ սփոփէ, այլ եւ գործով կատարէ» (Յուցակ Ձեռ. Նոր Ջուղայի, Բ. Հատոր, էջ 177):

Գարեգին Արք. Յովսէփեան կը գրէ. «Բագորցին ոչ միայն գրիչ էր, այլ եւ վարդապետ հեղինակ. . . Յակոբոս վարդապետի Բագորցոյ արարեալ ի բանն որ ասէ, «Մենեան ի մարմնոյ մարմին է եւ ծնեալն ի հոգոյ հոգի» . . . : Նա է գրել նաեւ Ստեփանոս-Տարսայիճ Օրբէլեանի Աւետարանի ընծայականը Սարգիս վարդապետին . . . » (Նաղդակեանք, Բ. Մասն, էջ 232):

Գ Ա Ի Ի Թ Գ Ե Յ Կ Ե Ց Ի

(1290 ? - 1340 ?)

Դրիչ Դաւիթ կուսակրօն քահանայ Կետկնցի ծնած է ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին հաւանաբար: Ան իրրեւ գրիչ կը յայտնուի 1252ին, Գլածորի մէջ, ուր կը գրէ Աստուածաշունչ մը, «մեծ հռետտը եւ կորոմարան ... ներհուն վարժապետ Եսայի»ի շնորհած օրինակէն:

Աստուածաշունչին ստացողը՝ Հաղբատեցի Առաքել Վարդապետ յիշատակարանին մէջ ունի սա տողերը. «Արդ եղեւ սկիզբն գրութեան սորա ի ԹՎին 922, ի յամսեան մայիսի, ի յերեքշաբթի՝ տօնի Երեւման Խաչին, ի Վանա Գլածոր, որ կոչի Աղբերց Վանք ... եւ եղեւ աւարտ սմին ի սկսեալ նոր ամին ՌՀԷ, յամսեան օգոստոսի հինգն, ի տօնի Սրբոց Վարդանանց: Եւ ետու գրել զսա ձեռամբ կուսակրօն քահանայի, իմաստուն գրչի եւ քաջ քարտուղարի Դաւթի Գետկնցոյ» (Քաղբապեանք, Գ. Հատոր, էջ 105):

Դաւիթ Գետկնցի ուրիշ Աստուածաշունչ մըն ալ գրած է, Եփրեմ գրչի հետ, 1332 թուին, Վահրամայ որդի Սասնեցի Ներսէս Վարդապետի համար (Թիշտ. ԺԴ. Դարի, Թիւ 307):

Թ Ո Ր Ո Ս Ց Ա Ր Օ Ն Ա Ց Ի

(1276 ? - 1346 ?)

Նշանաւոր մանրանկարիչ Թորոս Տարօնացի ծնած է հաւանաբար ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին սկիզբները: Որդին էր Սարգիս քահանայի՝ Տարօնէն, եւ Մարիամի՝ Մուշ քաղաքէն: Ուսած կրնայ ըլլալ նախ Տարօնի եւ ապա Գլածորի մէջ: Իր գրչական եւ մանրանկարչական աշխատանքը կը տարածուի քառասնամեակի մը վրայ (1307-1346): Ընդհանրապէս գործած է Գլածորի մէջ (1307-1326). ապա կը տեսնենք զինքը Տարօն (1329), Ապահունիք եւ Թոմարակ (1330, 1331). յաջորդ տարին, 1332ին, վերադարձած կ'երեւի Գլածոր:

Հետագայ տարիներուն համար որոշ տեղեկութիւններ կը պակսին: Իր գործերէն ծանօթ են երկու տասնեակ հատորներ:

Մխիթար Եղնկայեցի 1314ին կը գրէ Թորոսի մասին. «Եւ հանդիպեալ բարեմիտ եւ քաւցրատեսակ եղոր» լցեալ ամենայն իմաստութեամբ եւ առաւել գրականութեամբ եւ ծաղկողութեամբ. անուն կոչեցեալ Թորոս՝ ի Տարօն գաւառէ, ծաղկազարդեաց զգիրքս զայս՝ վասն յոյժ սիրելոյ զմեզ» (Թիշտ. ԺԴ. Դարի, Թիւ 136):

Էմմա Կորխմազեանի համաձայն, «Թորոս Տարօնացու մանրանկարչական արուեստը բնորոշուիմ է երկու հիմնական միտումներով՝ հին տեղական աւանդների պահպանութեամբ եւ կիրիկեան մանրանկարչական դպրոցի նուազումների քննալուծեամբ» (Թորոս Տարօնացի, 1964):

Ս Ա Ր Գ Ի Ս Ա Ր Ն Ղ Ա Ց

(1290 ? - 1344 ?)

Սարգիս արեղայ մին է Գլածորի գրիչներէն, որուն կը ծանօթանանք՝ 1316 թուին իր օրինակած Ոսկեփորիկին շնորհիւ, եւ որուն յիշատակարանէն կ'արտագրենք մաս մը:

«Ի ԹՎին Հայոց 242 գրեցաւ սա ձեռամբ Սարգիս սուտանուն արեղայի, անարհեստի եւ յոյժ անպիտանի. ... Արդ ես Սարգիս համբալ եւ սպասուոր բանի, տկար մարմնով եւ տառապեալ անձամբ, բազում երկովք եւ սշխատութեամբ ծրագրեցի զսայ իմովս փցուն եւ անարհեստ մատամբ, գումարեցի զսայ իրրեւ զմեղու, որ զխորիսն ժողովէ ի վայելուչ բուրատանաց՝ ի ըրջիս մաղու իւրոյ, նախ ի պէտս իւր եւ ապա ի բժշկութիւն հիւանդաց: Այսպէս եւ ես կամեցայ զսայ մարտիկ ի քարտի՝ ի մարմին, ձեւով տառի, եւ ապա իմանալարար՝ ի հոգի ստացաւդացն զսա: Եւ եղեւ կատարումն գրոցս ի ԹՎին 242, ի գաւառիս Վայոցձորոյ, յանապատս Գլածոր, ընդ հովանեաւ Սրբոյն Ստեփանոսի եւ մեծ վարդապետի եւ անյաղթ հոգեորդի Եսայեայ» (Թիշտ. ԺԴ. Դարի, Թիւ 176):

(3)

Ն. ԱՐԲ. ՇՈՎԱԿԱՆ